

KÜLTÜREL JEOLOJİ

*Yerbilimlerinde
üçüncü kusak
dallanma*

Nizamettin Kazancı

Ankara Üniversitesi
Mühendislik Fakültesi
Jeoloji Mühendisliği Bölümü
Ankara

kazanci@eng.ankara.edu.tr

Kültürel jeoloji son yıllarda doğan ve hızla gelişen bir yerbilimi dalıdır. Bilimde zaman içinde yeni araştırma alanlarının ortaya çıkması ve artan uygulamalarla sistemleşip kendi başına, bağımsız bir dal haline alması sık rastlanan, olağan bir durumdur. Yazıda bunun güzel ve yerbilimcileri yakından ilgilendiren bir örneği olarak Kültürel Jeoloji ve kapsamı tanıtılmağa çalışılacaktır.

Jeolojide yan dalların oluşması ve bunların ayrı bilim dalları haline gelmesi, örneğin sağlık bilimleri veya fizikteki kadar hızlı değilse de az da sayılamaz. Sonradan oluşan jeoloji alt dallarının bir kısmı temel jeoloji konularında (örn. sedimantoloji, yapısal jeoloji, matematiksel jeoloji), önemli bir kısmı ise uygulama alanlarındadır (petrol jeolojisi, hidrojeoloji gibi). Bu ikinci gruptakilerin çeşitlenmesi göreceli daha hızlıdır ve esas olarak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuş, “iktisadi / ekonomik jeoloji” olarak başlayıp petrol jeolojisi, maden jeolojisi, kömür jeolojisi şeklinde bölünmüştür. Hidrojeolojinin doğuşu da bu dalga içindedir. Bunları mühendislik jeolojisi izler. Daha sonraki yıllarda çevre jeolojisi programlara girmiştir. Yakın zaman diliminde ise popüler jeoloji, tıbbi jeoloji, adli jeoloji ve kültürel jeoloji'nin bir yandan şekillendiğini bir yandan da araştırma ve eğitim programlarına sokulduğunu görüyoruz.

Kültürel jeoloji kültürün doğuşu, yaygınlaşması ve mevcut haline etkisi olan jeolojik nesne, olay ve süreçleri inceler. Bir başka ifade ile yerkrerdeki insan etkilerinin fiziksel boyutu ile meşgul olur. Paleoantropoloji ve jeoarkeolojiden bazı unsurlar taşımakla beraber onlardan ayırdır. Örneğin gösle kiltaşlarından oluşun bir arazide bulunan silis bileşimli ilk insan el aletlerinin buraya nereden getirilmiş olabileceği, ya da tüm su kaynaklarının tuzlu olduğu eski bir yerleşimin orada niçin bulunduğu (=suların niçin tuzlandığı) veya onarımı yapılacak bir binanın taşlarının hangi kaynaklardan getirildiğinin araştırılması kültürel jeolojinin konularıdır. Biraz daha duyulmuş örnekler ile, Truva'nın kayıtlarda geçen limanının nerede olduğunun araştırılması veya Efes'in deniz kıyısından neden-nasıl-ne zaman uzak kaldığının açıklanması da bir kültürel jeoloji problemidir. Bu tür sorular, şimdiye kadar olan sürede, ya yer bilimcilerden yardım alınarak, ya da uzmanlık alanı yerbilimi olmayanlarca cevaplanmağa çalışılıyordu. Artık bütün bu konular sistemleştirilerek kültürel jeoloji dalı teşkil edilmiştir. Buradaki esas nokta, incelenen jeolojik objelerde kültür boyutunun olmasıdır. Örneğin, yerleşim yeri olarak kullanılmış bir mağara, örn Karain Mağarası, kültürel jeolojinin konusu iken, çok zengin sarkıt-dikitleri ve güzel oluşumları bulunan bir mağara aynı kapsamda

değildir. Bu ikincisi jeosit'tir ve eğer yeterli şartları taşıyorsa jeolojik miras olarak nitelenebilir. Antik bir yerleşim yerindeki mermer blokların dizilişi veya bunlardan üretilen yapılar kültürel jeoloji incelemesine girmez ve fakat bu mermer blokların, örneğin hangi ocaklardan getirilmiş olduklarının araştırılması, ya da yapının hangi depremlerle yıkıldığı güzel kültürel jeoloji problemleridir.

Tarihteki ilk uygarlıkların Mısır ve Mezopotamya'da doğduğunu biliyoruz. Mezopotamya'dakiler çok kısa süre sonra kuzeye, Anadolu'ya yayılmış ve orada hemen daima uygarlıklar bulunmuştur. Yabancı arkeologlar arasındaki bir söz, "Anadolu'da kazı yapmadan gerçek arkeolog olamazsın" diyor. Buradan şu söylenebilir; kültürel jeoloji nerede oluşmağa başlarsa başlasın, gelişebileceği en iyi yer Anadolu'dur.

Türkiye'deki temel jeoloji konularının bolluğundan olsa gerek, Türk yerbilimcileri jeolojinin yeni uygulama alanlarına sonradan, özellikle bu konulara yabancıların ilgisini gördükten sonra yöneliyorlar. Kültürel jeolojinin inceleme malzemesi elimizin altında duruyor. Daha öncmlisi, bu yeni dal yerbilimlerinin gündelik hayatla bütünleşmesine yardım edecek noktada bulunuyor. Şu iki örnek konuyu daha iyi açıklayabilir:

Ayak izi (Kula)

Doksanlı yıllarda Orta Asya'yı ziyaret eden tarihçiler, Türklerin en eski belgelerinden olan Orhun Abideleri'nin yazılarının döküldüğünü ve tahrip olmağa başladığını gördüler. Kısa süre sonra yazı silinmesinin arttığı gözlemlendi ve bunun çobanlar tarafından yapıldığı zannedildi, yerel yönetimler nezdinde girişimlerde bulunuldu. Her nasıl oldu ise bir sonraki geziye bir yer bilimci katıldı ve tahribatın günlenme (alterasyon) sonucu olduğunu, iklimle beraber, abidelerin üzerine konan kuşların dışıklarının günlenmeyi artırdığını, acele koruma gerektiğini belirtti. Petrografik incelemeler bu görüşü doğruladı. Türkiye'nin maddi katkılarıyla, şu anda abidelerin üzeri örtülmüş vaziyettedir. Ayrıca, 20 km uzakta abidelerin litolojik benzeri kayalar olduğu tespit edildi ve başka yerlerde sergilenmek amacıyla, yazıların bu yeni taşlar üzerine kopyaları çıkarılmağa çalışılmaktadır.

Çankırı il merkezine yaklaşık 10 km kadar uzaklıkta, Eosen yaşlı birimler içine yerleşmiş kayatuzu yatakları vardır ve modern yöntemlerle işletilmektedir. Yakın zamanda özelleştirilen, öncesinde Tekel'e ait bu işletme, yıllarca tüm İç Anadolu bölgesinin tuz ihtiyacını karşılamış, Roma döneminden beri süren uzun işletme faaliyetleri sonucu yer altı galerilerinin uzunluğu 10 km'yi geçmiştir. Yıllar önce, tuz sökme faaliyetleri sırasında, tüyleri dahi korunmuş, bütün vaziyette, görünümü eşeğe benzeyen büyük bir fosil bulunur. Fosilin bulunuşu heyecan yaratır, hemen cam bir

kafes yapılarak işletme binasında sergilenir ve kısa sürede ocağın ziyaretçileri artar. Ancak bir süre sonra fosilin tüyleri dökülmeğe ve görünümü bozulmağa başlar. Bir yer bilimci bozulmanın atmosfer nedeniyle olduğunu, fosilin galerilerde uygun bir yerde tutulmasını önerir. Fosil halen bir galeride cam içinde sergilenmektedir ve bozulma

durmuştur. Görünüm benzerliğine

dayanılarak, bu fosilin Roma veya geç

Bizans dönemindeki işletmede

çalıştırılan bir eşeğe ait

olabileceği düşünülmektedir,

ancak bu görüş eşeğin tuz

katmanları arasına nasıl

katıldığını açıklamaz.

Böyle olup olmadığı

fosilde C¹⁴ yöntemi

ile yapılacak

yaşlandırma ile

anlaşılabilir ve ülke-

mizdeki tuz işletme-

lerinin tarihçesi

ortaya konulabilir.

Tarihi belgeler, geç-

mişte tuzun yalnızca

bir sanayi ürünü

değil, alış-verişte

kullanılan en kıymetli

meta olduğunu

bildiriyor. Trajikomik bir

durumu yine aynı

işletmede uzun yıllar

çalışanlar bütün ziyaretçilere

anlatıyorlar; bir zamanlar ocaktan

ata benzer bütün bir fosil çıkıyor ve

işletmeciler fosili koruma altına alıp

sergiliyorlar. Ziyarete gelen gün üst düzey bürokrat

veya bakan fosili "kır at ölmüş, fosilleşmiş derler"

gerekçesiyle atıyorlar.

Kültürel Jeoloji'nin hızla yaygınlaşacağı açıktır. Ankara Üniversitesi, konuyu lisansüstü programına alarak yararlı bir adım atmıştır. Adımların büyümesi yer bilimcilerin katkısı ile olacaktır.

Taş evler (Karaman)

Saldı Gölü (Denizli)